

BESZÉLGETÉS HUSZÁRIK ZOLTÁNNAL

Huszárik Zoltán filmrendező két filmet szentelt Latinovits Zoltánnak. 1971-ben Krúdy Szindbád-ját játszatta el vele, az 1980-ban bemutatott Csontváry-t már csak a színész emlékének ajánlhatta. Mindkét filmben jelen volt: az egyikben testestül-lelkestül, a másikban csak a lelke. – Latinovits az irodalomtörténetnél is hitelesebben közvetíti Krúdy világát, esszényi elemzésnél teljesebbet árul el hősről. Sőt mint-ha visszafelé korrigálná a Szindbádról alkotott, olvasmányélményünk alapján megrajzolt eddigi képünket. De ha valaki előbb nézi meg a filmet és utána olvassa el a regényt, akkor sem az író-nak hisz, hanem a filmrendezőnek.

– Tudom. Százszor köszönte ezt nekem Krúdy Zsuzsa, mert tulajdonképp a Krúdy-renezánsz akkor következett be, amikor én megcsináltam a filmet. S korábban csináltam meg, megelőztem a közizlés, a közhangulat változását. Mert ha most forgatom le, amikor elborít minket a nosztalgiahullám, és újra felfedezik Karády Katalint meg Herczeg Ferencet, s a nosztalgia fálvédőktől a nosztalgia diszkóig és nosztalgia vacsoráig már kitalálnak mindent – osztatlan sikerrel fogadnak. Akkor szememre vetették, hogy megint egy múltba révedő, szomorú film...

– *Én inkább a reménység filmjének nevezném. Elnéző jóindulat veszi körül Szindbádot, aki szép hazugságaival és boldogság-ígéreteivel vigasztal, ébren tartja a már csak parázsló reménységet és szeretetvágyat az Amáliában, Lenkékben, Imolákban, Majmunkákban és nem utolsósorban önmagában. A szép hazugság mégér egy bűnbocsánatot. És felejthetetlen a film záróképe: az élet befejező percei, a szív utolsó dobbanásai, az erek végső lüktetése... A permanens állhatatlanság, a türelmetlen keresés, a véltén vétkezés búcsúakkordja – és megoldása a templomban, a corpus alatt. Rárimelő megfelelése, betetőzése ez a kalandoktól, fájdalomtól gyötört Szindbád korábbi kitérőjének a falusi búcsújáróhely éjszakájába, ahol az*

öreg parasztasszonyok ráolvasásától, buzgó fohászaitól áhítja a gyogyulást.

B. Nagy László a filmet a „költészet diadalának” tekintette, Kelecsényi László „egy rendezői oeuvre és egy színészi pálya metszéspontján álló különleges bravúrnak”. „Szindbád alakja a szemlélődésre készített tettvágy, a lebéklyózt megpihenni nem tudás ellentétének jelképét hordozza – írja Latinovits-monográfiájában. – Tragédiája, hogy küldetését már nem hajthatja végre, mert az idő kegyetlenül megüsitja vágyait. Ezért hát almaiba menekül, teremt magának egy másik, igazabb valóságot. Durcás gyerkőccé válik, aki nem akar és nem tud felnőtté lenni, mert akkor meg kellene alkudnia, feladva önmagát. Csak biológiailag öregszik, belül megmarad tiszta szívű, kíváncsi gyermeknek.” Kelecsényi a fentieket Latinovitsra vonatkoztatva megállapítja: „Úgy tűnik, csakis róla szól ez a jellemzés. Pedig mindkettőjükről szól; ez a színész és a szerep rokonsága. Együttal a tökéletes Szindbád-alkítás egyetlen műhelytitka.”

A szenvedés, a megcsalás és az önmarcangolás drámája a Csontváry-film is, itt azonban mindennek társadalmi felhangjai vannak. A dráma már túllép az egyén szféráján: a művész és a művészi alkotás nem szorítható az individualitás keretei közé, a művész és a művészi alkotás kollektív kincs, közösségi érték. Mégis, a művész és környezetének, a művész és társadalmának viszonya rendszerint feszültséget tükröz, ellentmondásokat hoz létre, konfrontálódik.

– A film cselekménye két szinten játszódik: egyrészt Csontváryról, a festőről, másrészt Z.-ről, a színészről szól, akinek a filmben Csontváryt kell megszemélyesítenie. Csontváryban az előle örökösön elillanó valóság – és a valóság elől futamodó piktör –, valamint ennek a valóságnak logikus absztrakciója között teremődik kettősség, akárcsak Z.-ben a játszott ábrándvilág és a folyamatosan tagadott érzelmi világ között. Lét és nemlét, pusztulás

és megdicsőülés, kegyelem és rontás szakadékaiknak a közelében járunk. A Bolond figurája megpróbálja áthidalni a valóság válságait, elmentmondásait, igyekszik feloldani ezt a tudathasadásos állapotot magyarázataival, váratlan megjelenésével, de közvetítése aligha sikerülhet, mert a művészi teremtésnek és a művész életének a teremtő munka során lezajló történéseire, a létrejött összefüggésekre legfeljebb csak utalhat, de megfajtásukra nem vállalkozhat.

– *A Bolond nem alteregója a festőnek is meg a színésznek is? Nem a két személy tudatalatti énjének kivételése? Vagyis: nem egyetlen személy végül is a festő, a színész és a bolond? Csak ugyanannak az arcnak háromféle tekintete, ugyanannak a léleknek háromféle kifejeződése, ugyanannak a konfliktusnak három irányú szétszágazása?*

– Lehet.

– *A Csontváry vallomás a művésztől és soráról: Csontváryról, a festőről és Latinovitsról, a színésztől. A festő küzdelmeiről kora értetlenségével, a századelő társadalmi konvencióival, kítaszítottágának okozóival; és a színész emberi és művészi gyötrelmeiről, az örökös szereppel való viaskodásáról, a jelenkor magyar kulturális világához fűződő kapcsolatáról, mellőzöttségének stigmáiról.*

– Nem. Flaubert merészen állította: Bovaryné én vagyok. Én sem mondhatok mást: Csontváry én vagyok. A film rólam beszél elsősorban, az én véleményemet, elképzeléseimet fogalmazza meg a világról, az emberről, a közösségről, de természetesen vall arról a viszonyról is, amely engem a festőhöz és a színészhez köt.

– *Mégsem nevezi senki Csontváry-filmnek, hanem Latinovits-filmnek. „Huszárik kettős portrét csinált Csontváryból – véli Sumonyi Zoltán az Élet és Irodalomban. – Egyszerre akarta – s olykor csak párhuzamos, olykor megérintőleges vonalakkal – megrajzolni a zseniálisan örült festő és a festő szerepére készülő zseniálisan örült színész arcvonását: Csontváryét és Latinovitsét. Már ez a kényszerű 'pályakorrekció' sem bizonyult túl szerencsésnek, hiszen a két figura azonos hőfokon való izgatása ebben a párhuzamos-érintőleges viszonyban inkább gyengíti, mint erősíti egymást. Ez pedig időnként olyannyira zavaró, hogy a mozinéző már*

azt sem tudja, mikor képzelet magát festőnek a színész, és színésznek a festő.”

– A Csontváry-filmnek Latinovits lett volna a főszereplője. Kettős figurát kellett volna meglevelelnie: egy önmagát ma megvalósító színészt és a pálya delelőjén élő Csontváryt. Nem akartam hullagalázó lenni. Latinovits életanyagából jóformán semmit sem használtam föl. Kifejezetten csak az emblémában, ajánlásomban említem őt, miután eredetileg vele terveztem a filmet. Egyetlen kép szól róla ilyen értelemben, a nyitókép: a felröppenni készülő, de vízre huppanó, vergődő galamb.

– *Az epizódok néhol olyan emberi viszonyokat, eseményeket érintenek, amelyek kapcsolatba hozhatók Latinovits emberi és művészi történéseivel: az elmeegógyintézet, a színész típródása a két szeretett asszony között, kínlódása a megformálandó szereppel, az étellel szembeni infantilizmusa stb.*

– Kétségtől vannak áthallások, vannak párhuzamok, de ezek legfeljebb harmadlagos, még csak nem is közvetlen mutatói a filmnek. Útőlagos értelmezések, találgatások tapadnak hozzájuk. De hagyom magam meggyőzni: Csontváry én is vagyok. Szigorúan véve a film Csontváryja nem reális figura, csak mint modell reális, amely hordozza a művészember koroktól független és a koroktól nagyon is függő általános és egyedi problémáit. Ha a történetileg hiteles Csontváryhoz ragaszkodom, egészen más filmet kellett volna hogy készítek. Csontváryról, a magánemberről egyébként is keveset tudunk. Életrajzi adatai elférnek néhány sorban: született Kiszszébenben 1853. július 5-én, apja után gyógyszerész lett, a szegedi árvíznél bronchitist szerzett s emiatt felment a Magas-Tátrába, Iglón patikusként dolgozott, hogy a keleti utazásait fedezze, 1919-ben meghalt.

Én jártam abban a gyógyszertárban. Ma is ott áll a ház hátsó traktusában az a pálínka-főzde, amiből ő a szeszt kimérte – szlovák nyelvű község lévén – a tót atyafiaknak. Nem akartam a filmben erre még csak célzást sem tenni, mert ismét kihívtam volna a művésztörténészek és a sznob műkedvelők ellenkezését. Csontvárynak jócskán hozhatott a konyhára italmérése. Mikor fordultak a parasztok gyógyszerészhez? Soha. Emlékszem a gyermekkoromból, hogy a sósborszesz volt mindegyre az orvosság. Ha megváltam az ujjam,

anyám azt mondta, pisiljem le, majd beheged a seb. Vagy elvittek a javasasszonyhoz. Egyetlen orvosra 16 község jutott. Apám úgy halt meg huszonnégy évesen – két éves koromban –, hogy ha idejében orvoshoz viszik, megmenthető. De egy állapot elvesztés, egy ló, amit fel kellett volna áldozni apám kezeléséért, többet jelentett akkor a parasztnak, mint egy ember élete, mert az emberi élet pótolható.

– *Miért akartad mégis Latinovitscsal eljátszatni a címszerepet?*

– Benne ugyanazt az elhivatottságot, küldetés tudatot éreztem, mint magamban. Bocsnat ezért a megállapításért, nem szeretnék nagyobb horderejű személyiségnek látszani nálánál, annál is inkább, mert én nyugodtabb, valamivel kiegyensúlyozottabb habitusú vagyok. De nem tagadhatom ezt a fajta azonosságot: a művészi önmegvalósításba, a kifejezés szabadságába vetett hitet, az arra való törekvést, hogy a művészet emberséget és morált jelentsen, hogy az alkotó munka folyamatában felőrölődő művésznak ne legyenek napi gondjai, kényszerű összeütközései, kiváltott téveszméi. Az alkotó művésznak joga van mindehhez. Hogy miért? Csontváry megindokolja a *Napló*-jában: „Ők azok, akik kötelesek az átélt életet feltárni, a következő növények fejlődését elősegíteni és oly példákkal gazdagítani, amelyek nem a mindennapi életből, hanem a sors megpróbáltatásaiból és saját keserves tapasztalatainkból eredtek a világegyetem fenntartása és továbbfejlesztése céljából. Ha tehát: ők azok, kik a lélek és az érzés parancsolta tapasztalattal magukban, adott esetben helytállanak és a tömegeknek jó példát szolgáltatnak, kötelességüknek eleget tettek, mert mi vagyunk azok, akik a szokások tömkelegében, a szokások befolyása alatt önmagunkkal is küzdelemben élünk. Az önküzdő rendkívüli elhatározást igényel, rendkívüli energiát követel abban a tudatban, hogy ezt így kívánja az Isten világfenntartó szelleme, amelyhez csatlakozik az ember tiszta érzelmé.”

– *A film nem talált egyértelmű fogadtatásra. Karcsei Kulesár István véleménye szerint, hogy a film nem maradéktalan élmény, még nem bizonyítja a vállalkozás kudarcát. „Sokkal inkább annak a törekvésnek, hogy a film egy másik síkon a festő szerepét alakító színészt is főszereplővé teszi. Z., a színész viaskodik a szereppel, hivatásával, megbillenő tudatával, szét-*

zúz maga körül minden kapcsolatot, míg végül magányos lesz, mint Csontváry. Amíg a film csak terv volt és élt Latinovits, neki szánta a szerepet. Lehet, hogy az ő lázas alkata hitelesítette volna azt a kétségességet, melyet az egyébként kiváló, Csontváryt alakító bolgár színész talán meg sem értett. Mint ahogy a nézőnek, aki egy műalkotást szemlél, szintén nem kell tudnia, milyen színészi emlékekkel viaskodik a rendező. Így sajnos, ez a „színész vonal” leválik a filmről, és végül utolsó harmadában már nehezen követhetővé válik.”

– Igen, sokan nem tudták követni a filmet. Mint ahogy sokan nem tudták követni Csontváryt sem, Latinovitsot sem az életében. Talán még a halálukban sem. A kritika hűvösen fogadta a filmet. Mély meggyőződésem azonban, hogy ezt is korábban csináltam meg, és hibáit ismerve merem állítani, a *Csontváry*-ban nemcsak hogy megvalósítottam önmagam, hanem igenis túlléptem saját mércém. Itt tehát olyan önmeghaladás történt, amit a kritika mai ítéletében később korrigálni fog. Lehet, hogy négy-öt év múlva majd méltányolják, és elnyeri az őt megillető helyet a magyar filmtörténetben. Ennek már most látom jeleit a születő tanulmányokban, az újabban közölt dolgozatokban, amelyek egyetemesebb, átfogóbb szemlélettel íródtak és felülbírálják az eddigi értékeléseket, elszett vélekedéseket.

A kritika nem vette észre, milyen jelentősége van nálam a fáknek, a filmben konzekvensen visszatérő és emlékeztető fakoronáknak, lomboknak, csupasz ágaknak, ágak erdejének, a cédrusok, tölgyek, eukaliptuszok felbukkanásának, kitarulkozásának, amelyek mindmind az Életfára, a teremtés-mitosz egyik legszebb szimbólumára utalnak. Nem értették a képek fölött húzódó primer szöveganyagot, amit a Bibliától Dantéig és Nitzschétől Schopenhauerig vettem. Mi ez? – csodálkoztak sokan. Ez a kor szellem-története, amiben Csontváry élt, amiből eszméi sarjadtak.

– *Azt hiszem, az értetlenségnek egyik, gyakran be sem vallott oka, hogy filmjeid a valóság olyan rétegét derítik föl, amely ritka látvány. Az asszociációk, hangulatok, lélekomlások ama birodalmába visznek, ahol a dolgokat már a racionalizmus és irracionális kibogozhatatlan láncolatai fonják körül. Az érthető valóság mögé néznek, egy mélyebb és öntudatlanabb világba.*

– Nekem más információim vannak a valóságról, mint azoknak, akik tőlem a valóság ábrázolását kérik számon. Mondok erre egy példát. Én az orosz irodalmon nőttem fel, Tolsztojjal, Dosztojevszkijjal, Csehovval, az orosz klasszikusokkal már gyermekfejjel megismerkedtem. Amikor a filmfőiskolára kerültem, azokat olvastam, akiket nálunk senki sem olvas. 1870 táján Oroszországban iszonyú éhínség pusztított, amelynek következtében 28–30 ezer ember vesztette életét. Ennek jelentős dokumentumirodalma van, ami elsüllyedt a Széchenyi Könyvtár irattárában. Átrágtam magam a számunkra jóformán ismeretlen írók anyagán. S megrökönyödtem a felfedezéstől: amikor az éhhalál ezerszámra szedte áldozatait oroszokban, a nagy humanista, Tolsztoj az Anna Kareninát írta.

Sosem titkoltam, hogy engem az örök témák érdekelnek: születés, szerelem, szenvedés,

halál, hit és hivatás. Ezek nem évülnek el, nem napi aktualitások, életünk elodázhatatlan kérdései és állomásai. Ezért azokhoz az emberekhez, művekhez vonzódok igazán, akiket ugyanezek a kérdések foglalkoztatnak, akik a lehetséges földi válaszokért cserébe az életüket adták: Kondor Béla, Nagy László, Csontváry, Weöres Sándor, Pilinszky, Latinovits Zoltán... Kevés olyan megrendítő, lélektisztító olvasmányélményem volt, mint a Biblia, kevés olyan meggyőző tanítást merítettem, mint Pál apostol leveleiből, szeretethimnuszából. Újra és újra visszatérek hozzájuk. A szeretetnek olyan megtestesülése, mint Jézus pedig arra int, hogy ne veszítsük el türelmünket egymás és a világ iránt, tudjunk megbocsájtani, hogy próbáljuk meg tisztelni a XX. századot is, amely eddig nem sok jóval, vígsággal kecsegtette az emberiséget.

Béla Kedves!
Bábelnára utaztam.
Bocsó meg!
Hitetlenek, nem vették fel
senki a kezét!
Jövő néten kerestek!
Zsolt